

UOT: 821.512.162(091)

Səbinə Əhmədova *

XIX ƏSRİN AXIRLARI XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKİ-ABŞERON ƏDƏBİ MÜHİTİ

Xülasə

Ta qədimdən Bakı-Abşeron şeir, muğam, sənət diyarı kimi şöhrət tapıb. Abşeron yarımadasında doğulub boya-başa çatmış, yetişmiş bir çox elm, ədəbiyyat, musiqi və rəssamlıq nümayəndələrinin adı təkcə vətənimizdə deyil, dünya miqyasında Azərbaycanımıza şöhrət gətirir.

Bakıda mədəniyyət olduqca güclü şəkildə özünü göstərmişdir. Şeir, sənət isə bütün Azərbaycanda olduğu kimi Bakıda və onun kəndlərində də ən çox sevilən bir vasitə idi ki, insanlar təkcə ədəbi məclislərdə deyil, ailədə, ziyafətlərdə, el şənliklərində, elm öyrəndikləri ocaqlarda və başqa yerlərdə ruhları oxşamaq, dərdləri yüngülləşdirmək, könüllərə sığal vermək, bir-birlərinə hörmət-ehtiramlarını bildirməkdən ötrü şeirlər söyləmişlər. Bakı və Abşeron camaatı əsasən qəzəl vurğunu olmuş və xanəndələrin ifasında muğam üstündə oxunan qəzəlləri böyük sevgi və həvəslə dinləyib zövq almışlar. Bu səbəbdən də Bakı və Abşeron ədəbi mühitində yetişən şairlərin demək olar ki, hamısı yaradıcılığını əsasən qəzəllər üstə qurmuş, lakin bununla belə qəsidələr, məsnəvilər, mərsiyələr də yazmışlar.

Açar sözlər: Abşeron, ədəbi mühit, qəzəl, mərsiyə, qəsidə, klassik

BAKU-ABSHERON LITERARY ENVIRONMENT AT THE END OF THE XIX CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary

Since ancient times, Baku-Absheron has become famous as a country of poetry, mugham and art. Many representatives of science, literature, music and painting, born in the Absheron Peninsula, bring fame not only in our country, but throughout the world.

Certainly, in Baku, which was built as a city, the culture showed itself very strongly. Poetry and art, as in the whole of Azerbaijan, were the most favorite means in Baku and in its villages. People tell poems not only in the councils of literature, but also at home, feasts, festivals, science centers and other places to alleviate suffering and express respect and reverence for each other. Baku and Absheron community admired ghazal and they had listened ghazals as a mugham performed by singers with great love. Therefore creativity of poets who grew up in Baku and Absheron consisted of ghazals, but they also wrote odes, masnavis and elegies.

Key words: Absheron, literary environment, ghazal, elegy, ode, classic

ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА БАКУ–АПШЕРОНА КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Резюме

С древних времён Баку–Апшерон славились как край поэтического, мугамного искусства. Имена множества родившихся, выросших на полуострове Апшерон представителей науки, литературы, музыки и живописи прославляют Азербайджан не только у себя на родине, но и во всём мире. Безусловно, со времени образования город Баку был культурным центром. Поэзия и искусство как и во всём Азербайджане, в Баку и его селениях были самыми любимыми средствами, улаждающими сердца людей не только в литературных межжлисах, но и в семейном быту, застольях, при встрече гостей, народных празднествах, учебных заведениях

* M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: ehmedova3@mail.ru

и др., душевного отдохновения, забвения горестей, сердечного успокоения, где читались стихи, выражающие заботу и уважение друг к другу. Среди населения Баку и Апшерона в основном пользовались любовью газали, которые народные певцы вводили в исполнявшиеся мугамы к удовольствию слушателей. Поэтому, можно сказать, все поэты, сложившиеся в литературной среде Баку–Апшерона, сочиняли в основном газали, но также и гасиды, месневи, марсие – элегии.

Ключевые слова: Апшерон, литературная среда, газаль, элегия, гасида, классический

Giriş. Azərbaycan ədəbiyyatının böyük bir tarixi vardır. Şifahi xalq ədəbiyyatımızın tarixi ən azı üç min illik bir dövrü əhatə edir. Lakin yazılı ədəbiyyatımızın tarixi, əsasən Azərbaycanda İslam dini yayılandan sonra formalaşmağa başlamış, klassik sənətkarlarımız isə əsasən öz yaradıcılıqlarını poeziya üzərində qurduqlarından bir-birindən gözəl şeir nümunələri yaradaraq gələcək nəsillərə ərməğan etmişlər. Azərbaycanda mütərəqqi İslam dini yayılandan sonra Azərbaycan türklərinin sosial-fəlsəfi, bədii-siyasi, nəzəri-estetik, mədəni-fikir sahəsində təxminən min dörd yüz illik tarixi on doqquzuncu əsrin sonlarından etibarən zamanın tələbi ilə rəngdən-rəngə düşmüş, XX əsrin əvvəllərində baş verən inqilabi coşqunluqların, ziddiyyətlərin, sinfi mübarizələrin yaratdığı təlatümlərə rəğmən şəklini tez-tez dəyişmiş, lakin əslində bu rəngarənglik onu ləngitməmiş, tənəzzülə uğratmamış, əksinə inkişaf etdirərək gələcəyə işıq tutmaq üçün bir vəsilə olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, məhz bu ərəfədə Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Məhəmməd Hadi, Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyov, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı kimi sənətkarlar yetişmiş, xalqın inkişafı, tərəqqisi, rifahı, firavanlığı, maariflənməsi, savadlanması üçün bir-birindən möhtəşəm əsərlər yaratmışlar.

“Bədii ədəbiyyat dünyanı obrazlı idrakın gözəllik qanunları əsasında estetik qavrayışının spesifik forması olub, böyük ideya və mənəvi tərbiyə vasitəsidir. Ədəbiyyat insanda estetik hisslər tərbiyə edir, onun dünyagörüşünü formalaşdırır. Gerçəkliyi bədii vasitələrlə təcəssüm edən bədii ədəbiyyat eyni zamanda həyata fəal surətdə dəyişdirici təsir göstərir, onun gözəllik və ideal qanunlarına uyğun dəyişib mükəmməlləşməsinə təyin edir” [1, s.3].

Eramızın II əsrində yaşamış yunan coğrafiyaşünası Prometey özünün tərtib etdiyi coğrafiya dərslərində Xəzər dənizi sahilində Bakı adında bir şəhərin olduğunu qeyd edir. Məsələn, Buzovnadakı xristian-alban məbədi, Mərdəkan qalası, Ramana qalası və XII əsrdə Şirvanşah II Mənuçöhrün tikdirdiyi “Qız qalası” və Bakının müdafiəsi üçün tikilmiş qala divarları Bakı şəhərinin necə deyərlər dünən, bu günün şəhəri olmadığını sübuta yetirir.

“Azərbaycanın müdafiə əhəmiyyətli bürcləri içərisində çox orijinal arxitektura görünüşü olan Qız qalası XII əsrdən mövcuddur” [2, s.156].

Ta qədimdən Bakı-Abşeron şeir, muğam, sənət diyarı kimi şöhrət tapıb. Abşeron yarımadasında doğulub boya-başa çatmış, yetişmiş bir çox elm, ədəbiyyat nümayəndələrinin və musiqiçilərin və rəssamların adı təkcə vətənimizdə deyil, dünya miqyasında Azərbaycanımıza şöhrət gətirir [3, s.100].

Bakı və Abşeron camaatı əsasən qəzəl vurğunu olmuş və xanəndələrin ifasında muğam üstündə oxunan qəzəlləri böyük sevgi və həvəslə dinləyib zövq almışlar. Bu səbəbdən də Bakı və Abşeron ədəbi mühitində yetişən şairlərin demək olar ki, hamısı yaradıcılığını əsasən qəzəllər üstə qurmuş, lakin bununla belə qəsidələr, məsnəvilər, mərsiyələr də yazmışlar.

Bir zamanlar sosializm ideologiyasının tüğyan etdiyi vaxtlarda həmin ideologiyanın kölələri, qəzəl-qəsidə yazan şairlərin xalq kütlələrinə qarşı laqeyd olduqları və guya onların səslərinin xalqa yabançı olduğundan yerli-yersiz danışır, Azərbaycanda min illər boyu yaranan ədəbiyyatı lazımsız, cəfəngiyyat adlandırır dılar. Azərbaycanın ən qüdrətli şairləri ədəbiyyata məhz qəzəl-qəsidə şairi kimi gəlmiş Mövlanə Füzulinin ədəbi məktəbinin əlaçı tələbələri idi ki, bunu Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirmiş Seyid Əzim Şirvaninin, M.Ə.Sabirin, Məhəmməd Hadinin, Abbas Səhhətin, Hüseyn Cavidin və nəhayət Əliağa Vahidin təmsalında açıq-aydın görürük. Bu da hamıya

məlumdur ki, Azərbaycanın ən güclü xanəndələri böyük bir peşəkarlıq tələb eləyən muğam dəstgahlarının şöbə və guşələrini məhz qəzəllər vasitəsilə xalqa sevdirmişlər.

Qəsidə qəzəldən qabaq yaranmışdır və ədəbi formaların başlanğıcını özündə cəmləşdirir. Belə ki, klassik şairlərimizin hamısı divan bağlayarkən bu janra müraciət etmiş və yaradıcı imkanlarının geniş şəkildə açılması üçün “tövhid”, “minacat”, “nət”, “mədhiyyə”, “fəxriyyə”, “qitə” və “mərsiyə”lərini qəsidə formasında qələmə almışlar. 2017-ci ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 26 yanvar 2015-ci il tarixli 01 nömrəli iclasının qərarı ilə nəşr edilən, redaktoru Hacı Mustafa Mail oğlu, rəyçisi akademik Möhsün Nağısoylu, ön sözünün və lüğətinin müəllifi Lalə Şükürova olan əlyazmanın 21(b) səhifəsində katibin adı Əbdülxaliq Badkubeyi qeyd olunan “Dər mədhi-Müsəlmanan” qəsidələr toplusunda şəxsiyyətləri məlum olmayan Ricai, Əkbər Saiq, Rəhman, Sadiq, Nazim, Şeyda adlı şairlərin əsərlərində 1905-ci ildə azğın ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilən vəhşiliklər öz əksini tapmışdır. 1904-cü ildə Qarabağda, Şuşada başlayan və zaman-zaman bütün Qafqaz boyu millətimizə qarşı baş alan bu qırğın, 1905-ci ildə Bakıda daha genişlənmiş, hər cəhətdən yollarını azmış erməni daşnakları Bakını qana boyamaq üçün əllərindən gələni etmişlər. Lakin burada da tutduğu mövqeyindən asılı olmayaraq, Azərbaycan xalqı əl-ələ tutaraq daşnakları məğlub etmişlər.

Yuxarıda adları qeyd olunan şairlərin qələmə aldıkları qəsidələrdə məhz o vaxt Bakıda baş verən hadisələrin olduqca canlı bir tablosu əks olunur. Bu şairlərin yazdığı qəsidələr olduqca böyük peşəkarlıqla, bədii ustalıqla, heyrətamiz bədii ifadələrlə qələmə alınmışdır. Onlardan təkcə birinin qəsidəsindən bir neçə beyti qeyd etmək kifayətdir ki, oxucu həm o ərəfədə Bakı şəhərində baş verən hadisələr haqqında dəqiq təəssürata malik olsun, həm də bu şairlərin nə qədər qüdrətli qələm sahibi olduğunu bilsin:

*Saqiya gör fələgi, bir necə dövran elədi,
Qurdurdub erməninini, dərdlərə dərman elədi.*

*Çün edib ermənilər cövrü cəfa həmsəriyə,
Öldürüb çoxlarını, xak ilə yeksan elədi.*

*Olmuyub çün bu işə bəlkə müsəlman vadar,
Xəlvəti ermənilər gör necə tüğyan elədi.*

*Axırı etdi zühur erməninin tüğyanı,
Bildilər çün bu işi kim, Lalayofyan elədi.*

*Heyf ki, atdılar Ağarzanı bulvarda,
Söylədi ermənilər, bu işi Tiqrən elədi.*

*Saqiya, aldı ələ çünki müsəlman tüfəng,
Kirkorun evlərini gör necə viran elədi.*

*Dolanıb səhraya gəldi çün cövlənə,
Aləmün bağrını çün güllə səsi qan elədi.*

*Bəd əzin getdi yeriş çünki Balabəg evinə,
Ki kömək bizlərə ol Xaliqu-Sultan elədi [3, s.26-27]*

Qəzəllər və qəsidələr isə yuxarıda qeyd olunduğu kimi hər yerdə şairlərin iştirak etdiyi məclisləri bəzəyirdi. Belə ki, bəzən bu ədəbi məclislərə dövrün ən məşhur xanəndələri dəvət olunur, həmin xanəndələr həm Mövlanə Füzulinin, başqa klassiklərin, eyni zamanda məclis üzvlərinin qəzəllərini oxuyur və bu zaman yenicə meydana gəlmiş əsərin bədii dəyəri məhz onun muğam üstündə oxunmasından sonra məlum olurdu. Bir çox hallarda məclislərə dəvət alan xanəndələr həmin məclisin üzvü olan şairlərin əsərlərini ifa eləyəndən sonra çox bəyəndiklərindən, necə deyirlər həmin andan etibarən o əsərləri el şənliklərində, toy-düyünlərdə ifa eləməyə başlayaraq xalqa sevdirdilər.

Belə ədəbi məclislərdən biri də XIX əsrin 80-ci illərində Bakıda Məhəmməd Ağa Cümrünün rəhbərliyi ilə “Məcməüş-şüəra” (“Şairlər məclisi”) idi. Belə ki, bu ədəbi məclisə dövrün ən tanınmış sənətkarları dəvət alırdı və həftədə ən azı bir dəfə keçirilən bu məclislər bəzən axşamdan səhərə kimi davam edirdi.

Onu da qeyd edək ki, Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinə Məhəmməd Ağa Cümrüdən sonra Məşədi Azər rəhbərlik etmişdi və bir sıra şairlərin sənətkar olmaqlarında böyük xidmətlər göstərmişdi.

Milli ədəbiyyatımızın ümumi inkişafında 19-cu əsrin 80-ci illərindən başlayaraq 1915-ci ilədək fəaliyyət göstərmiş “Məcməüş-şüəra”nın xüsusi yeri vardır. “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin Məhəmməd Ağa Cümrüdən sonra rəhbəri Məşədi Azərin onlarca şairin püxtələşməsində böyük rolu olmuşdur. Bu ədəbi məclis təkcə Bakı şairlərini deyil, həmçinin o dövrdə tanınmış Bakı musiqişünaslarını da öz cərgəsində birləşdirmişdir.

Məşədi Azərin rəhbərlik etdiyi “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin Ağadadaş Sürəyya, Əbdülxaliq Yusif, Mirzə Məhəmməd Müsəvvir, Ağadadaş Müniri, Kərim ağa Salik kimi şairləri olmuşdur. Məhz Məşədi Azərin, eləcə də bəzi şairlərin yaxından iştirakı ilə “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisi Azərbaycanın Şamaxıda, Dərbənddə, Şuşada, Lənkəranda, həmçinin Ərdəbil və Təbrizdə fəaliyyət göstərmiş poeziya məclisləri ilə əlaqə saxlamışdır [5].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Bakı və Abşeronda şairlər kifayət qədər idi. Buna misal olaraq, 1891-ci ildə Şağan kəndində anadan olmuş, kiçik yaşlarında olarkən ailələri Bakıya köçmüş, 1936-cı ildə isə məhz sosializm ideologiyasına boyun əymədiyindən edam edilmiş Həsən Səyyarı göstərmək olar:

*Eşqini zahid əgər etməzsə canan etiraf,
Küfr edər, imana qılmaz kim, ondan etiraf.
Nuş qılsaydı həqiqət, adəmiyyət badəsin,
Rütbasında Adəmin, eylərdi şeytan etiraf.
Turi-Sinada görüb, nuri-rüxün qəşş eylədi,
Varlığında eylədi Musəbii-İmran etiraf.
Sən ey nuri-paksan, ey mənbəü-elmü ədəb,
Ayə-ayə eyləyir zatına Quran etiraf [6, s.300].*

Bakının XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış şairlərindən biri də Əbdülxaliq Qafar oğlu Qafarzadədir (Cənnəti). Sənətkar 1855-ci ildə doğulmuş, 1931-ci ildə dünyasını dəyişmişdir. Onun “Təkamül”, “Füyuzat”, “İrşad”, “Səda”, “Tərəqqi”, “Tuti”, “Nəktəb”, “Dirilik”, “Maarif və mədəniyyət” jurnal və qəzetlərində xeyli şeirləri çap olunmuşdur. Sənətkarın şeirlərində məzmun və məna aspektindən mütərəqqi ənənələrlə yeniliyin uyuşması forma və bədii boyalarda da xəlqi, folklor poetikasının naxışları ilə dövrünün şeirinin əsrarəngiz ritm, ahəng və ifadə səsləşmələri duyulur:

“Vətənim”

*Zahid! Demə dünyə nə sənindir, nə bənindir,
Bu tudeyi-qəbri, vətənimdir, vətənimdir!
Verməm vətənin bəydağını düşməyə hərgiz,
Pirəhəni-sancaq bənim axır kəfənimdir.
Neydür qələmim, gərçi zəbanında şəkər var,
Şirin danışan tuteyi şəkər şikənimdir.*

Bunu da qeyd etmək olduqca vacibdir ki, Əbdülxaliq Cənnəti ilahiyyat elmlərini mükəmməl bilməş və 1909-cu ildə onun Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaiti ilə fəaliyyət göstərən Bakı, “Kaspi” nəşriyyatında 115 səhifəlik “Təcvid” kitabı nəşr olunmuşdur. Belə ki, Əbdülxaliq Cənnətinin “Quran təcvidi” kitabı barəsində akademik Vəsim Məmmədəliyev hələ 1979-cu ildə Ümumittifaq Elmi Konfransında “İran filologiyasının problemləri” mövzusunda çıxış etmişdir [7, s.23-24].

Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, Əbdülxaliq Cənnəti dövrünün Bakıda və Abşeronda ən tanınmış və sevilən şairlərindən biri idi. O, Azərbaycan şeirinin qəzəl janrında heyrətamiz bir iz buraxan və qəzəlləri xanəndələrin repertuarını bəzəyən Əliğa Vahidin ustadlarından biri olmuşdur.

Əliğa Vahidin ustadlarından biri də yuxarıda adıçəkilən və yaradıcılığı zamanında Bakıda və Abşeronda həddindən artıq sevilən Məşədi Azərdir. Məşədi Azər 1870-ci ildə Buzovnada anadan olmuş, 1951-ci ildə dünyasını dəyişmişdir. O, ilk təhsilini mollaxanada almış, lakin hələ on beş yaşında ikən atası ilə birlikdə Petrovsk (indiki Mahaçqala) şəhərinə köçəndən sonra Ali Ruhani mədrəsəsində oxumuş, İlahiyyat elmlərinə bələd olmuş, eyni zamanda ərəb-fars dillərini mükəmməl şəkildə öyrənmişdir ki, bu da öz növbəsində ona Nizamini, Xaqanini, Firdovsini, Xəyyamı, Rumini, Hafizi, Sədini orijinaldan oxumağa kömək etmişdir.

On beş yaşından yaradıcılığa başlayan və təxminən iyirmi yaşında vətənə dönən Məşədi Azər Azərbaycanda Şura hökuməti qurulmamışdan qabaq “İrşad”, “Səda”, “Sədayi-həqq”, “Həyat”, “Təzə həyat”, “Dirilik”, “Zənbur”, “Babayi-Əmir”, “Nüsrət”, “Şərqi-rus”, “İttifaq”, “Molla Nəsrəddin”, Azərbaycanda Şura hökuməti qurulandan sonra isə “İnqilab alovları”, “Şərq qadını” məcmuələrində müxtəlif imzalarla şeirlər çap etdirmişdir.

Azərbaycan həm Çar Rusiyasının tərkibində olanda, həm iki illik müstəqilliyini yaşayanda, həm müstəqilliyi əlindən alınandan sonra yazıb-yaradan Məşədi Azər “Oğuznamə”, “Çingiznamə”, “Rüstəm və İsfəndiyar”, “Rüstəm və Söhrab”, “Rüstəm və Bürzü”, “Səyyad və bülbül” adlı poemaların, “Tarixi-İslam” adlı mənzum romanın, bir sıra hekayələrin və yüzlərlə şeirin müəllifidir. Bundan əlavə sənətkar bütün Şərq aləmində çox məşhur olan “Kəlilə və Dimnə”ni Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Onu da qeyd etmək ki, Məşədi Azər nə Çar Rusiyasının təzyiqlərindən, nə totalitar kommunist rejiminin hədə-qorxusundan qorxmayaaraq türkün olduqca möhtəşəm tarixini bir sıra əsərlərində poetik cizgilərlə, güclü ifadə vasitələri, ustalqla biçilmiş surətlərlə, yüksək bədii səviyyə ilə xarakterizə etmiş və təhrif olunmuş tarixlərdə “Novruz bayramı”nın başqa xalqların adı ilə bağlanmasına etiraz əlaməti olaraq bu bayramın məhz türk bayramı olduğunu inkaredilməz poetik lövhələrlə bəyan etmişdir:

*Qurtuluş günləri çünki bu gündür,
Türklər üçün bu gün toydur, düğündür.*

*Əcəmlər də buna “novruz” dedilər,
Onlarda da bu gün bayram edilər.*

*Mənimsəmək üçün bunu biganə,
Uydurmuşdur böylə bir çox əfsanə.*

*Gah derlər ki, başa qoymuş Cəmşid tac,
Krallardan bu günki gün almış bac.*

*Bəziləri söylər bundan əlavə,
Məğlub etmiş bu gün Zöhhakı Gavə.*

*Məncə onlar mənasız bir əfsanə,
Uydurmuşdu öz başından biganə.*

*Əcəmlərin uydurduğu xəyaldır,
Düz doğrusu denirlərsə misaldır.*

*Türklər bu gün çünki xilas olmuşlar,
Açıq-saçıq obalara dolmuşlar.*

*Yeni günün var türklərə nisbəti,
Əcəmlərin yoxdur bundan qisməti.*

*Türk qövmünün bu gün malıdır, malı,
Əcəmlər də bundan razı olmalı.*

*Türklər üçün uğurlu gündür bu gün,
Bu gün gibi olmaz nə toy, nə düğün [5, s.280].*

XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış sənətkarlardan biri də Səməd Mənsurdur. Səməd Mənsur 1879-cu ildə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Onun istər Azərbaycanda Şura hökuməti qurulana qədər, istərsə də işğaldan sonra qəzet və jurnallarda çoxlu şeirləri dərc olunmuşdur. Ərəb, fars, rus dillərini mükəmməl bilən Səməd Mənsur dünyasını dəyişənə qədər əvvəllər “İqbal”, “Səda”, “Bəsirət”, “Tuti”, “Zənbur”, “Molla Nəsrəddin”, “Ədəbi parçalar” kimi mətbu orqanlarında, sonralar “Azərbaycan fəhləsi”, “Qırmızı əsgər” kimi qəzet-jurnallarda öz şeirləri ilə çıxışlar etmişdir. Şair uzun müddət dövlət idarələrində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Səməd Mənsur şeirlərini bədii sözün ecazkar qüvvəsi ilə bəzəməyi, yüksək sənət nümunəsi göstərməyi bacaran bir sənətkar idi. İnsanın taleyini düşünən və düşündükcə də mənəvi intibalar prosesində filosoflaşan sənətkarın yaradıcılıq axtarışları nəticə etibarını ilə onun poetik qələbəsi ilə bitir:

*Uyma ey dil, xəlqidə yoxdur sədaqət, rəngidir,
Məscüdü-meyxana rəng, eyşü-ibadət rəngidir.
Mey, riya, məşuqə, ғəm, hüsnü-vəcahət rəngidir,
Rəngidir hər dürlü matəm, hər məsərrət rəngidir,
Anla, ey əbnayi-xilqət, cümlə xilqət rəngidir [6, s.74].*

“Məcməüş-Şüəra” məclisinin ən fəal üzvlərindən biri də Əliağa Vahidin ustadlarından biri Mirzə Əbdülxalıq Yusif olmuşdur. Şair 1853-cü ildə Bakıda anadan olmuş, gənc yaşlarında ticarət işləri ilə əlaqədar Aşqabada gedərək orada ticarətlə məşğul olmuş, sonra Bakıya dönərək ömrünün axırına, yəni 1924-cü ilə qədər Bakıda yaşamışdır.

Əbdülxalıq Yusifin çox zəngin poetik yaradıcılığı Bakı və Abşeron ədəbi mühitində mühüm bədii hadisələrdən biri idi. Onun poeziyasına özünəməxsusluq, cəmiyyətin sosial-mənəvi yüksəlişi ilə bağlı çevik şəkildə dəyişmə, yenilik və təzəlik xasdır. Şairin şeirləri forma, üslub və dil baxımın-

dan fərqlidir. Onun poeziyası həm də narahatlığı və həssaslığı ilə seçilir. Belə ki, şairin yaradıcılığında həyat, cəmiyyət hadisələrinə fəal, təsirli poetik müdaxilə güclüdür. Şair, eyni zamanda dövrünün bir çox şairləri kimi qəzəl janrında qələmini sınaqmış və bu janrdan da məharət göstərə bilmişdir. Onun qəzəllərində klassik poeziya ənənəsi özünəməxsus yer tutur. Belə ki, şairin öz sələflərindən təsirləndiyi də onun qəzəllərində özünü açıq-aşkar büruzə verir:

*Müsəlsəl zülfüdür çin-çin olub dilbər kənarından,
Və ya ənbər saçılmış yarı-siminbər kənarından.*

*İki xali-siyah künci-ləbində eyləyib məskən,
İki zəngidi guya əyləşib kösər kənarında [6, s.33].*

Qəzəl janrında xüsusi dəsti-xətti olan şairlərdən biri də “Məcməüş-Şüəra” ədəbi məclisinin ilk yaradıcısı və sədri Məhəmmədəğa Cürmüdür. Onun təvəllüdü və dünyasını dəyişdiyi tarix haqqında məlumat olmasa da, “Məcməüş-Şüəra” ədəbi məclisini 1880-ci ildə yaratdığı məlumdur. Əfsuslar olsun ki, şairin ədəbi irsindən çox az şeir nümunələri gəlib bizə çatmışdır. Lakin bir sənətkarın, bir şairin elə təkə bir şeiri də kifayət edir ki, onun sənətinin hansı səviyyədə olmasını bilsinlər. Bu baxımdan Cürmünün az miqdarda olan şeir nümunələri onun poetik qüdrətinin yüksək olduğundan xəbər verir. Təsədüfi deyil ki, ədəbi məclisi yaradarkən zəmanəsinin ən tanınmış, ustad sənətkarlarını ətrafına toplaya bilmiş və məclisə başçılıq etmişdir.

Klassik sənətkarların poeziyasına çox yaxşı bələd olan və müsəlman Şərfinin türk dilində danışan minlərlə şairləri kimi Mövlanə Füzulidən bəhrələnən Cürmü şeirin qaydalarına peşəkarcasına riayət etmiş, ənənəni pozmamış, hər mısranı bir zərgər dəqiqliyiylə cilalamış, nəqşləmiş, hər şeirini olduqca qiymətli bir əsərə çevirə bilmişdir:

*Məndən o ahu gözlü nigarım rəmidədir,
Ram etmək olmaz ani ki, seyyididədir.
Bilməm İlahi, nə etmişəm ol bivəfaya mən,
Məndən həzar nazilə daməngəşidədir.
Dil qeyrə vermişən, deyəsən tərkim eylədi,
Qıldı bəhanə bu sözü kim, naşanidədir [6, s.40].*

Bakı və Abşeron ədəbi mühitinin yetişdirməsi olan Baba Cəbrayilov da fırıldaqçı mollaları ifşa edən sənətkarlarımızdan biri olmuşdur.

O, 1890-cı ildə Bakının Şağın kəndində anadan olmuş, XX əsrin əvvəllərində “Rus-müsəlman” məktəbində oxumuş, sonra Bakı gimnaziyalarından birində təhsil almış, daha sonra isə təməli Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən qoyulan Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsinə daxil olub oranı 1927-ci ildə bitirmiş, uzun müddət Bakı və Gəncə məktəblərində dərs demişdir. Əsasən XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəlləri şeirimizin misilsiz sənətkarı M.Ə. Sabirin qoyduğu cığırda gedən Baba Cəbrayilov yaradıcılığı boyu əsasən satirik şeirlər yazmış və bu şeirlərdə məhz saxtakar din xadimlərini güclü satira atəşinə tutmuşdur:

*Gəl, gəl sənə qurban bu əziz canım, orucluq!
Şənim, şərafim, məzhəbim, imanım orucluq!
Müftə yemək olmuş mənə bir daimi adət,
Dolmam, tərəyim, firii-fisincanım orucluq!
Hər kim qalır ac, qalsın, işim yoxdur onunla,
Gündə açılır süfrədə meydanım, orucluq!*

*Xəlvətdə şərab, üzdə namaz əhliyəm hər gün,
Vardır hələlik bunlara imkanım, oruçluq! [6, s.115]*

Bakı və Abşeron ədəbi mühitinin ən fəal üzvlərindən biri də Əliabbas Mütəllib oğlu Müznibdir. 1883-cü ildə Bakıda anadan olmuş Əliabbas Müznib uşaq vaxtı mollaxanada təhsil almış, lakin o zaman Bakıda vəba xəstəliyi yayıldığından ailələri Abşeron bağlarına köçdüüyü üçün burada təhsilini davam etdirə bilməmiş, sonra rus-müsəlman məktəbində, daha sonra Bakı gimnaziya-larından birində oxumuşdur. Araba düzəltməklə ailəsi üçün ruzi qazanan şair ilk yazılarını Tiflisdə çıxan “Şərqi-Rus” qəzetində çap etdirmiş, 1907-ci ildə “Təzə həyat” qəzetində iştirak etmiş, 1011-ci ildə “Şihabi-saqib” adlı jurnal buraxmağa başlamış, bu jurnalda Çar Rusiyasının əleyhinə yazılar dərc etdirdiyindən iki illik Sibirə sürgün olunmuş, 1913-cü ildə sürgündən qayıdandan sonra Hüseyn Sabirin redaktoru olduğu “İqbal” qəzetinin əsas müəlliflərindən biri olmuş, 1908-ci ildən etibarən “İttifaq” qəzeti idarəsində çalışmış, 1909-cu ildən isə “Zənbur” qəzetində baş mühərrir vəzifəsində işləmiş, 1914-1916-cı illərdə “Dirilik” jurnalının əsas iştirakçılarından biri olmuşdur. Əliabbas Müznib olduqca vətənpərvər insan idi və vətənpərvərlik onu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən yaradılmış “Müsəlman Gənclər Təşkilatı”nın, “Müsəlman Demokratik Müsavat Cəmiyyəti”nin, bu Cəmiyyətin əsasında meydana çıxmış “Müsəlman Sosial Demokrat Hümmət” təşkilatının fəaliyyəti ilə yaxınlaşdırmış, 1903-1905-ci illərdə Tiflisdə dərc olunan “Şərqi-Rus” qəzetinin böyük maarifçilik ideyalarının təsiri altında formalaşmışdı. Dövlət Universitetində təhsil alan şair Azərbaycanda Şura hökuməti qurulandan sonra tələbə vaxtlarında bolşevizmi tərənnüm eləyən şeirlər yazmadığına görə Universitetdən qovulmuş, təzyiqlərə məruz qalmış və nəhayət, 1937-ci ildə qırmızı terrorun qurbanına çevrilərək “pantürkist”, “panislamist”, “antisovet təşkilatı”nın üzvü və “vətən xaini” kimi həbs edilərək soyuq Sibir çöllərinə sürgün edilmiş, burada azğın düşərgə nəzarətçiləri tərəfindən işgəncələrə məruz qalaraq bir ildən sonra dünyasını dəyişmişdir.

Yaradıcılığını əsasən vətən sevgisi, istiqlal, azadlıq notları ilə naxışlayan şairin əsərləri ahəngdarlığı və fəvqəladə ifadə vasitələri ilə oxucunu heyran edir. Onun şeirlərində vətənpərvərlik motivləri olduqca güclüdür:

Ə.Müznibin “Azərbaycan” şeiri vətənpərvərlik, turançılıq motivləri əsasında yazılmışdır. Şair doğma torpağı, üç boyalı bayrağı əziz tutaraq, gənc nəslin tərbiyəsində vətənpərvərlik ruhunun yüksəlməsində, torpağın, vətənin göz bəbəyi kimi qorunmasında olduqca mühüm rol oynaya biləcək möhtəşəm bir əsərdir:

*Azərbaycan çəpik güllər bağçası,
Bakıxanlar gülzarıdır bu ölkə.
Məhəmməd xan, Əhməd xanlar məskəni,
Cavad xanın məzarıdır bu ölkə.*

*Turan irqi bu ölkədə boy atmış,
İgidliyin sancağını ucaltmış,
Dünyaları qeyrət ilə dolanmış,
Qəhrəmanlar peykarıdır bu ölkə [8, s.276].*

Əliabbas Müznib eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatında ilk roman yazan sənətkarlardan biridir. Belə ki, şair müqəddəs Qurani-Kərimin on ikinci surəsi “Yusif” surəsinin motivləri əsasında “Yusif və Züleyxa” romanını yazmış, burada Həzrət Yusif əleyhəssalamın uşaq ikən paxıl qardaşları tərəfindən quyuya atıldığını, sonra Misir tacirləri tərəfindən tapılıb Misirə aparıldığını, burada Misir padşahının vəziri tərəfindən saraya aparılıb himayə edildiyini, gənc yaşlarına çatandan sonra vəzirin arvadı Züleyxanın ona böhtan atıb zindana atıldığını, orada bir yuxuyozan kimi hamını heyretə gətirdiyini və Misir padşahının bundan xəbər tutub, özünün gördüyü bəd yuxuya

rəğmən onu zindandan azad etdirdiyini və Həzrəti Yusif əleyhəssalamın tövsiyələri, eyni zamanda dərin zəkası ilə Misir xalqının yeddi illik quraqlıq bəlasından qurtulduğunu və nəhayət, oğlunun ayrılığından gözləri tutulmuş Həzrəti Yaqub əleyhəssalamın oğluna qovuşmasını bədii şəkildə, eyni zamanda olduqca anlaşılıqlı bir dildə oxucusunun nəzərinə çatdırır.

Bir çoxunun bildiyi kimi o dövrlərdə müqəddəs Qurani-Kərim el atası, xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsü və vəsaiti ilə Hacı Əbu Turab tərəfindən dilimizə tərcümə olunsada, Şura hökuməti dinimizə qarşı təzyiqlərə başlayandan sonra həmin variant yoxa çıxmışdır. Sonralar Füzulişünas alim Əli Fəhmi müqəddəs Qurani-Kərimin iki böyük surələri “Əl-Bəqərə” və “Ali-İmran” surələrini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdi, lakin o zaman Əliabbas Müznib artıq həyatda yox idi. Bunu söyləməkdə əsas məqsəd odur ki, Əliabbas Müznib müqəddəs Qurani-Kərimin azərbaycanca variantını oxumamışdı, lakin yazdığı romana rəğmən onun Həzrət Yusif əleyhəssalamın həyatından, peyğəmbərliyindən və başına gələn hadisələrdən bütün təfəssilatı ilə xəbəri olması şairin müqəddəs Qurani-Kərimin “Yusif” surəsindəki ayələrin mənasını başa düşməsi onun ərəb dilini mükəmməl bir şəkildə bilməsini nümayiş etdirir. Lakin bu hələ hamısı deyil. Bu həm də şairin Uca Allaha bağlı, İslam ehkamlarına riayət eləyən bir insan olduğundan xəbər verir. Lakin Əliabbas Müznib də özündən əvvəlki dövrün və öz dövrünün bir çox sənətkarları kimi bütün yaradıcılığı boyu münafiq “din xadimləri”nə qarşı barışmaz mövqə tutmuşdur. Belə ki, yaradıcılığı əsasən maarifçilik ideyaları ilə dolu olan şair bir sıra şeirlərində məsciddə minbərə çıxıb xalqa öyüd-nəsihət verən, kənarda isə hoqqabazlıqlar eləyən firıldaqçılardan tənqid atəşinə tutaraq rəzil edir:

*Vaizim! Sən ar qılma indiki həngamədən,
Vəz qıl minbərdə daim Fazili Əllamədən.*

*Hikməti-heyzü nifasi qüdrətilə şərh qıl,
Qüdrəti-feyzi-cimai qüvvət ilə cəhr qıl,
Qüvvəti-şəhvati-nəfsi-beyti-dəmdə tərş qıl,
Vaizim! Sən ar qılma indiki həngamədən,
Vəz qıl minbərdə daim Fazili Əllamədən [6, s.94-95].*

İstər XIX əsrin axırlarında, istərsə də XX əsrin əvvəllərində Bakıda və Abşeronda yazıb-yaratmış sənətkarlar qəzəllər, qəsidələr, məsnəvilər, mərsiyələr yazmaqla yanaşı, əvvəllər Çar Rusiyasının, sonralar Bolşevik hökumətinin təzyiqi, haqsızlığı, ögey münasibəti əhatəsində olduqlarına baxmayaraq, milli istiqlal uğrunda sözlətlə mənalarla, düşmənlərin başa düşmədiyi dərin ifadələrlə mübarizə aparmışlar. Elə buna görə də təsadüfi deyildir ki, onların bədii irsinin az faizi olsa da, zəmanəmizə gəlib çatmış və oxucular onların əsərlərini sevərək oxumuş, bununla da onların yaşadığı dövrün əsl tarixini öyrənmiş, həmin illərdə xalqın qarşılaşdığı hadisələrlə, məruz qaldığı üzüntülərlə tanış olmuşlar.

1990-cı ildə Pırşağı qəsəbəsində doğulub boya-başa çatmış, ecazkar şairlik təbinə malik Həkim Qəninin təşəbbüsü ilə tək Nardaran qəsəbəsinin deyil, bütün Bakı kəndlərinin ağsaqqalı sayılan gözəl ədəbiyyatşünas və mətnşünas alimimiz Hacı Mailin başçılığı ilə 1991-ci ildən etibarən “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisi yenidən fəaliyyətə başlamışdır.

“Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisində Hacı Mail, Həkim Qəni, Ələmdar Mahir, Cəfər Rəmzi, Yaşar Cahid, Qəzənfər xan Talib, Səfai Samit, Hikmət Məhəmmədəğa oğlu, Mirzə Müştəq, Vəfa, Kərbəlayi İdris Qor, İlham, Şahin Fazil, Südəbə Cəlil, Natiqə Yusifqızı, Sona Xəyal və başqa şairlər, həmçinin dövrün ən görkəmli xanəndələri – Hacıbaba Hüseynov, Əlibaba Məmmədov, Yaqub Məmmədov, Hacı Tələt Qasimov, Ağaxan Abdullayev, Məmmədbağır Bağırzadə və başqaları iştirak edirdilər.

Məsələ burasında idi ki, “Məcməüş-şüəra” məclisi yenə öz ənənəsinə sadıq qalaraq təkcə məclisə yığışan şairlərin şeirlərini müzakirə etmir, klassik şairlərimizin yaradıcılığını bütün dünyaya nümayiş etdirmək üçün fəaliyyət göstərirdilər.

Təsadüfi deyil ki, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun böyük elmi işçisi Sona Xəyal 1995-ci il, 23 dekabr sayında “Günay” qəzetində dərc etdirdiyi “Tarixə bir nəzər və məclisin birillik fəaliyyəti münasibətilə” adlı geniş məqaləsində məclisin birillik fəaliyyətini bu şəkildə işıqlandırır:

Artıq bir ildir ki, şeir, sənət vurğunları Hacı Mailin yandırdığı bu şamın işığına yığışılar. Burada təkcə şairlər deyil, nəşirlər, ədəbiyyatşünaslar, əruzçular, habelə Füzuli həvəskarları da iştirak edirlər. On yaşlı Orxandan, Şahindən tutmuş ta 82 yaşlı Mirzə Müştəq kimi hamı bu məclisə nəsə eşitmək, öyrənmək istəyi ilə gəlir. Şairlər öz qələmini şeirin bütün janrlarında sınayırlar. Məclisdə Füzuli şeirləri rus və fars dillərinə tərcümə olunur. Hacı Mailin təklifi ilə Həkim Qəni şairin yüz qəzəlini artıq rus dilinə tərcümə etmişdir. Mircəlal Zəkiyevin fars dilinə çevirdiyi qəzəllər təqdirəlayiqdir.

Nəticə. Məclis üzvlərinin Füzulidən təxmisləri və şairin qəzəllərinə yazılmış nəzirələrdən ibarət kitab, rus dilinə tərcümə olunmuş yüz qəzəl və s. şeirlər çap üçün planlaşdırılıb. Füzulinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı gələcəkdə daha böyük işlər görülməkdir. Məclisin bir illiyi münasibətilə onun üzvlərini və füzulisevərləri təbrik edir, onlara yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıyıq.

Çox əfsuslar olsun ki, Azərbaycan xalqının sevimli sənətkarı

*Hər kəs soruşa gər mənim ünvanımı sizdən,
Ol şəxsə deyün: -Mailin ünvanı vətəndir!, –*

deyən Hacı Mail Allah rəhmətinə qovuşandan sonra ədəbi məclis daha öz fəaliyyətini davam etdirə bilməmişdir. Lakin Məşədi Azər, Əbdülxaliq Cənnəti, Əbdülxaliq Yusif, Səməd Mənsur, Əliabbas Müznib, Əliağa Vahid, Seyidağa, Əliağa Bakir, Əliəkbər Şahid, Hacı Mail, Həkim Qəni, Hacıbaba Hüseynov və yüzlərcə sənətkar yetişdirən Bakı və Abşeron ədəbi mühiti yəqin ki, bir çox sənətkarlar yetişdirəcək və inanırıq ki, bu ədəbi məclislər yenə bərpa olunaraq xalqımız, millətimiz üçün hələ çox sənət nümunələri yaradacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıyev Aydın. “Azərbaycan sovet uşaq nəsr”. Bakı, “Maarif”, 1989.
2. “Azərbaycan Tarixi”. Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1958.
3. Vüqar Əhməd. Ədəbi-elmi portretlər. Bakı, “Afpoliqraf”, 2017.
4. “Dər Mədhi-Müsəlmanan” Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017.
5. Məşədi Azər. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Boz Oğuz”-“Nicat” nəşriyyatları, 1996.
6. “Deyilən söz yadigardır”. Tərtib edən Cəfər Rəmzi İsmayılzadə. Bakı, “Yazıçı”, 1987.
7. Мамедалиев В.М. Значение книги «Таджвид» Абдулхалига Кафарзаде (Джаннети) для сопоставительного изучения орфоэпии арабского, персидского, азербайджанского языков. Материалы Всесоюзной научной конференции «Проблемы иранской филологии» Баку: АГУ, 1979.
8. Vüqar Əhməd. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, “Müəllim”, 2006.
9. Sona Xəyal. “Tarixə bir nəzər və məclisin birillik fəaliyyəti münasibətilə”. “Günay” qəzeti, 1995-ci il 23 dekabr.